

Бондар Світлана Станіславівна

к. політ. н.

УДК 321.01

Уманський державний педагогічний

університет імені Павла Тичини

e-mail: foxy-67@mail.ru

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕНОМЕНУ ПОЛІТИЧНОЇ ОПОЗИЦІЇ

Стаття присвячена дослідженню теоретико-методологічним засадам дослідження феномену політичної опозиції. Досліджено процес виникнення та розвитку концепцій політичної опозиції. Виокремлено та проаналізовано особливості функціонування, чинники ефективної діяльності та процедурні передумови діяльності політичної опозиції в розвинених демократичних країнах. Виявлено чинники, що впливають на характер інституціоналізації політичної опозиції. Сформульовано основні етапи розвитку політичної опозиції в Україні. Визначено критерії опозиційності, відповідні сучасному етапу розвитку політичної системи країни. Визначено перспективи та проблеми розвитку політичної опозиції в Україні.

Ключові слова: політична опозиція, система владних відносин, інституціоналізація, парламентська опозиція, правова регламентація.

Статья посвящена исследованию возможностей и перспектив политической оппозиции в системе властных отношений Украины. Определены возможные направления теоретического осмысления деятельности политической оппозиции. Сформулированы основные теоретико-методологические достижения, накопленные в рамках концепций политической оппозиции, понятие и ее основные типологии. Доказано, что политическая оппозиция является результатом формирования сложной модели политического участия, которое предусматривает структурное усложнение субъекта, способного к

разработке альтернативных вариантов политических решений и такого, который стремится получить возможности их осуществления. Выделены и проанализированы особенности функционирования, факторы эффективной деятельности и процедурные условия деятельности политической оппозиции в развитых демократических странах. Определены критерии оппозиционности, соответствующие современному этапу развития политической системы Украины.

Ключевые слова: политическая оппозиция, система властных отношений, институционализация, парламентская оппозиция, правовая регламентация.

The article is devoted to the research of institutional principles of political opposition activity in democracies. The process of political opposition origin and development conception in political theory is researched. Political opposition activity factors and conditions are defined and described. The conditions of institutionalization of the political opposition are described. Main stage of political opposition development in Ukraine is defined.

The author formulates the definition of the “true” political opposition on the contemporary stage development of the political opposition in Ukraine. The conclusions are made and the practical guidelines are formulated on the basis of research outcomes.

Keywords: political opposition, system of power relations, institutionalization, parliamentary opposition, law regulations.

Поставлення проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями.

Сучасна політична наука й практичний досвід розвинених демократичних країн засвідчують, що публічність та конкурентність політичного середовища, транспарентність політичних процесів є одними з найважливіших чинників формування ефективної політики. Важливим механізмом забезпечення альтернативності, багатоваріантності у прийнятті рішень органами влади, відкритості, раціональності та доступності цього процесу є інститут політичної

опозиції. В ХХ століття його існування визнається абсолютною більшістю дослідників органічним явищем та необхідною характеристикою демократичної політичної системи. Проте виникнення та ефективне функціонування цього інституту потребує особливих умов і можливе лише в рамках тих режимів, де гарантуються і забезпечуються права громадян на вираження і відстоювання своїх інтересів, на протест в випадку їх порушення, і де опозиція виступає однією з його форм подібної суспільної діяльності. Протягом тривалого часу існування людського суспільства опозиція вважалася явищем шкідливим, яке руйнує порядок в країні і є джерелом усіляких негараздів. Проте сьогодні практично усім є зрозумілим те, що сильна опозиція – запорука стабільності держави. Існування опозиції створює баланс у політичній системі і захищає країну не тільки від авторитарних крайнощів, але й просто від впливу суб'єктивних чинників при прийнятті важливих рішень урядом, парламентом та іншими владними інститутами. Зрозуміло, що опозиція, як природна противага владі, як її постійний суперник може призводити до певного напруження в політичному середовищі. Проте загрозливих рис це напруження набуває лишень в тому випадку, коли опозиція не має можливостей впливати на ситуацію в країні, не має формальних та інституціоналізованих можливостей виражати та відстоювати свою думку, свої позиції та інтереси. Про таку опозицію можна сказати, що вона повністю перебуває поза межами владних взаємодій в країні, поза межами системи владних відносин. Відтак єдиною можливою, єдиною ефективною формою діяльності для неї залишаються позасистемні акції, спрямовані на дестабілізацію, дискредитацію та повалення існуючого режиму. Тому питання шкідливості чи корисності опозиції часто залежить не так від неї, як від умов її діяльності, що створені владою. Від цих умов залежить залученість чи незалученість опозиції до системи владних відносин в країні. Актуальність вирішення питання про опозицію зумовлена ще й тим, що нинішня опозиція (говоримо ж не про конкретне сьогоднішнє, а про історичну перспективу) – це завтрашня влада. І дуже важливо, яким шляхом – мирно чи із застосуванням силових методів – опозиція прийшла до влади.

Оскільки згодом це відбивається і на самому характері влади, і на тому, наскільки легко колишня опозиція (якщо вона прийшла до влади конфліктним шляхом) готова позбутися цієї влади. Отже, питання опозиції – це питання майбутнього України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв’язання даної проблеми і на які спирається автор.

Серед представників зарубіжної політико-правової думки ХХ століття, які у своїх працях висвітлюють питання стосовно ролі, місця та значення опозиції у політичній системі суспільства, можемо назвати: Г. Алмонда, Х.Арендт, П.Бромхеда, Р. Далтона, Дж. Пауелла, Дж. Сороса, К. Стромма. Саме в ХХ столітті починається розгляд опозиції як невід’ємного елемента політичної системи демократичного суспільства такими представниками як М. Дюверже, К. Поппер, Бернард Г. Сіган, Ж.Зіллер, Х. Арендт тощо. Проте пік досліджень опозиції припадає на другу половину ХХ століття, і багато в чому він пов’язаний з фігурою Р. Даля. В Україні захищаються декілька дисертаційних досліджень присвячених опозиції. До останніх належать дисертація Червоної Л.М. на здобуття звання кандидата філософських наук за темою «Феномен опозиції в Україні: соціально-філософський аналіз», дисертація Батенко Т.І. на здобуття звання кандидата політичних наук за темою «Роль опозиційного лідера у суспільно-політичному процесі України другої половини ХХ століття», дисертація Совгирі О. В. на здобуття звання кандидата юридичних наук за темою «Правовий статус парламентської опозиції (порівняльно-правовий аналіз)». Совгиря О. В. стала також автором монографії «Правовий статус парламентської опозиції» та численних статей з теми правового врегулювання статусу опозиції в Україні – «Законодавче закріплення правового статусу парламентської опозиції в Україні», «Парламентська опозиція в Україні у XVI – на початку ХХ ст.», «Правовий статус парламентської опозиції у Великобританії», «Правові засади діяльності опозиційного Кабінету Міністрів: загальна характеристика», «Сучасний стан та перспективи нормативно-правового регулювання правового статусу парламентської опозиції в Україні»,

«Правовий статус парламентської опозиції в Україні: перспективи законодавчого регулювання», «Конституційне закріплення статусу парламентської опозиції в Україні», «Права та обов'язки парламентської опозиції в Україні», «Місце парламентської опозиції у системі конституційного права України як галузі права та науки». Частина з цих статей, та викладених в них положень та висновків повторюють одне одного, проте в цілому становлять собою базу для розуміння правових проблем функціонування політичної, і в першу чергу парламентської позиції в Україні. Проте, на жаль, в цих роботах мало враховується політичний аспект функціонування опозиції.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячена стаття.

Проблема формування політичної опозиції хоч і є однією з базових в процесі демократизації політичної системи України, проте в політичній практиці та суспільній свідомості українців ще не існує чіткого розуміння суспільно-політичних функцій, соціального сутності, призначення опозиції, її ролі у формуванні ладу, побудованого на засадах поділу та збалансованості влади. Це вимагає звернення до цієї проблематики та ґрунтовної її розробки.

Формулювання цілей статті (поставлене завдання).

Завдання даної статті дослідити теоретико-методологічні засади дослідження феномену політичної опозиції.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

Феномен політичної опозиції - один з найважливіших і найменш вивчених інститутів в рамках сучасних політичних систем. Відсутність в країні опозиції – прямий шлях до проявів політичної апатії населення, корупції, закостеніння влади, підйому ультрарадикальних рухів. Наприклад в 60-ті рр., в період перебування при владі в ФРН коаліції партій ХДС/ХСС та СДПН (за обмеженої сфери впливу останньої і неможливості виконання нею функцій повноцінної опозиції) різко зросла активність праворадикальних рухів та організацій. Тривалість існування політичної опозиції як явища в суспільно-

політичному житті людства є незрівнянною з тривалістю її опису, вивчення та концептуалізації. Наявність опозиції в суспільстві носить об'єктивний характер і обумовлена як різноманітністю, багатоскладовістю суспільства, яка обумовлює мінливість політичних відносин, так і якостями людини як соціальної істоти, якій притаманне прагнення до кращого, до пошуку нового, зацікавленість в альтернативі. Наявність опозиції обумовлена неможливістю кінцевої ліквідації конфліктних відносин і остаточного встановлення цілей суспільного розвитку та монолітного до них відношення зі сторони громадян. Ці закономірності працюють навіть в тоталітарних країнах, де можливості існування саме політичної опозиції зведені до мінімуму, проте це не усуває підстав для її виникнення, і не усуває можливості існування, наприклад, екзистенційної опозиції. Політична опозиція як явище веде свій початок з часів античності. Передумови до виникнення концепції парламентської опозиції були закладені ще у працях давньогрецьких мислителів Аристотеля та Платона, а також пізніше у працях: П. А. Гольбаха, Дж. Локка, Б. Спінози, Д. Юма, Ш.-Л. Монтеск'є. Проте якщо в рамках античної полісної демократії дане явище мало позитивну оцінку, то в умовах імператорського Риму вже розглядалося як негативне. Аналогічним чином трактувалася опозиція і в Середньовіччя, епоху Відродження та Новий час, що було пов'язано з канонічними християнськими уявленнями про верховну владу як дану від бога, критика якої є, відтак, неприпустимою. В епоху Просвітництва відбувається повернення до розуміння опозиції як позитивного соціального феномену. Подібне уявлення закріплюється в масовій свідомості в міру розпаду абсолютистських монархій, становлення структур громадянського суспільства і розвитку інститутів демократії. Передумови до виникнення концепції парламентської опозиції були закладені ще у працях давньогрецьких мислителів Аристотеля та Платона, в роботах яких визнавалася доцільність та можливість плюралізму думок та необхідність знаходження консенсусу в процесі суспільної комунікації. Початок теоретичної рефлексії на теми опозиції, опозиційної діяльності та її місце в суспільстві було покладено мислителями XVII століття. Вперше увагу

на цю проблематику звертають А. Шефтсбері, Г. Болінброк, Дж. Локк, Е. Берк. В подальшому аналіз цього явища отримав свій відбиток в роботах таких мислителів, як Ш.-Л. Монтеск'є, Ж.Ж. Руссо, Т. Джефферсон та інших.

У працях таких видатних мислителів, як: Платон, Аристотель, Ф.Аквінський, Б. Спіноза, Т. Гоббс, Дж. Локк, Ш.-Л. Монтеск'є, Д. Юм спостерігається розробка концепцій права на опір, меж здійснення верховної влади, чим було закладено основи для виникнення та розробки концепції парламентської опозиції у зарубіжній політико-правовій думці. Важливою для загальних досліджень політичної опозиції була також розробка, з початку XVIII ст., поняття «парламентська меншість», що знайшла своє відображення у працях: І. Канта, Ж. О. Ламетрі, Г. Єллінека, А. Лоуеля, С. Мілля, Р. Моля, А.де Токвіля, Г. Спенсера тощо.

Серед представників зарубіжної політико-правової думки XX століття, які у своїх працях висвітлюють питання стосовно ролі, місця та значення опозиції у політичній системі суспільства, можемо назвати: Г. Алмонда, Х.Арендт, П. Бромхеда, Р. Далтона, Дж. Пауелла, Дж. Сороса, К. Стромма. Саме в XX столітті починається розгляд опозиції як невід'ємного елемента політичної системи демократичного суспільства такими представниками як М. Дюверже, К. Поппер, Бернард Г. Сіган, Ж.Зіллер, Х. Арендт тощо. Проте пік досліджень опозиції припадає на другу половину XX століття, і багато в чому він пов'язаний з фігурою Р. Даля. Зрозуміло, що не тільки для американських дослідників різноманітні за формою та повноваженнями опозиції в європейських країнах були об'єктами для дослідження. Цікавили вони, звісно і європейських дослідників. А оскільки найбільш інституціоналізованою, та такою, що має найтриваліший строк існування, була Опозиція її Королівської Величності у Великобританії, то не дивно, що саме в цій країні даній проблематиці приділяли найбільшу увагу. Саме в Лондоні в 1966 році вийшла одна з перших ґрунтовних монографій присвячених саме питанню опозиції та її співвідношення з владою – «Опозиція» Г. Іонеску та І. Мадагіага [194]. Тут же були видані колективні монографії, які мали дескриптивний характер і

описували специфіку функціонування політичних опозицій в різних європейських країнах. До них належали видана в 1971 році «Студії опозиції» [222], та випущена в 1987 році «Опозиція в Західній Європі» [197]. Досвіду діяльності парламентської опозиції в Великобританії, визначенню ролі лідера для діяльності опозиції, визначенню місця для тіньового Кабінету в політиці країни була присвячена монографія Р. Паннета [215]. Ці праці склали основу для всіх подальших досліджень опозиції, проте на сьогоднішній день європейські вчені цікавляться також і іншими проблемами. Враховуючи завдання, що постають сьогодні перед країнами Європи, фокус їх дослідницького інтересу переміщується з опозицій національних та її протистоянню національним урядам, до опозиції та їх діяльності на загальноєвропейському рівні. Саме цьому присвячені праці П. Мейра «Політична опозиція та Європейський Союз» [204] та С. Ашервуда (Usherwood) «Опозиція Європейському Союзу в Об'єднаному королівстві: дилема громадської думки та партійного менеджменту» [223].

Велике значення для теоретичної та практичної розробки проблематики опозиційної діяльності мали організація та функціонування журналу «Уряд та опозиція» (Government and Opposition), в якому було опубліковано чимало робіт винятково важливих в рамках дослідження феномену політичної позиції (див. напр. [179, 192, 205]). Важливим, зважаючи на тему нашого дослідження, був випуск спеціального номеру журналу, який було здійснено в жовтні 1997 року [189]. Темою цього збірника стало дослідження умов та можливостей діяльності опозиції в різних країнах світу. Було досліджено специфіку опозицій в таких країнах як Росія [177], США [212], Італія [213], Японія [180], та в таких регіонах як Південна Африка [220], Тропічна Африка [182] Північна Африка та Середня Азія [199], Центрально-Східна Європа [200], Південно-Східна Азія [191], що дає нам змогу, по-перше, оцінити стан справ з політичними опозиціями в країнах, де існують недемократичні режими, або режими несконсолідованої демократії, по-друге, ці роботи надають нам уявлення про методи дослідження опозиції. В цьому ж спецвипуску розглядалися й

загальнотеоретичні питання дослідження опозиції, наприклад її місце в загальній теорії демократизації [221], проте більш ґрунтовно та цікаво це було зроблено в інших статтях.

Зокрема привертає увагу стаття В. Рено «Політика радикальної (Збройної) опозиції в державах що зазнали колапсу» (The Politics of Violent Opposition in Collapsing States) [216]. Автор статті, на прикладі таких країн як Конго, Ліберія, Сьєрра-Леоне, Нігерія демонструє взаємозв'язок між економічними інтересами та ідеологічною основою масових соціальних рухів та повстань. Пенг Ер Лам в статті «Підготовка лідерів для уряду та опозиції: політичні школи в Японії» [210] визначає як таке явище як «дефіцит лідерів» впливає на діяльність урядових установ та опозиції, і як функціонують чотири головні «лідерські» школи Японії. В статті «Консенсус та парламентська опозиція. Випадок Іспанії» [205] її авторами визначається, як забезпечується співробітництво опозиції з урядом в країні, де біля 70 % законів створюються в процесі співпраці та за підтримки цих двох інститутів, принаймні уряду та головної опозиційної партії. Досліджуються рівні здобутого консенсусу під час семи перших термінів повноважень іспанського парламенту і визначається що передумовами консенсусу були: баланс влади між урядом та опозицією, природа інституційних акторів, що першими пропонували законопроекти та ідеологічна завантаженість законопроектів.

В рамках роботи важливими і доречними були також і дослідження практики функціонування політичної опозиції у зарубіжних країнах, авторами яких є: М.П. Айзенштат, Ф. Ардан, І. Білецька, А. Громико, С. Ю. Данилов, К.Зонтхаймер, А. Есмен, С. О. Камінський, С. Лоу, К. Марисюк, В. І. Лафітський, Ю. І. Лейбо, О. Петерсон, Л. І. Скороход, Ю. П. Ур'яс, В. Е. Шило, С. В. Шуляк та інші.

В Україні необхідність існування політичної опозиції обґрунтовувалася вже мислителями Середньовіччя (Ю. Дрогобичем, П. Русиним, С. Оріховським, вченими Києво-Могилянської академії тощо). М. Драгоманов розглядав та обґрунтовував необхідність існування політичної опозиції. М. Грушевський

наголошував на необхідності представлення меншості шляхом удосконалення виборчої системи, хоча і залишав поза своєю увагою питання стосовно її діяльності у виборному органі.

За радянських часів панування марксистсько-ленінської ідеології можливість функціонування політичної опозиції не мала обґрунтування, яке б відповідало її місцю у політичній системі демократичного суспільства: вона або заперечувалася взагалі, або розглядалася досить спрощено, примітивно.

Наразі ж, в Україні, можна спостерігати циклічну актуалізацію вивчення політичної опозиції, пов'язану з виборчим циклом. Вперше це питання було актуалізовано в 1996 році, коли, фактично, вперше в Україні з множини політичних відносин виділилося протистояння між владою та опозицією. Тоді ж воно стало об'єктом уваги українських науковців, було проведено науково – практичну конференцію «Політична опозиція: теорія та історія, світовий досвід та українська практика», та за її результатами опубліковано збірник доповідей учасників. В даному збірнику знайшли своє відображення як теоретичні питання існування опозиції, наприклад в доповідях С. Дмитрієва та О. Єременко «Розмежування в ідеології - умова формування політичної опозиції» [53; с.107-110], Л. Кормич, А. Кормич «Конструктивність опозиційної діяльності – основа демократичних процедур в політичній діяльності» [83; с.46-50] та ін., так і питання її практичної діяльності в Україні - Г. Демиденко «Про особливості і історичну динаміку становлення політичної опозиції в Україні» [50; с.214-219]. В цей же час серед українських науковців, і матеріали збірника про це свідчать, починає виникати розуміння необхідності і важливості дієвої опозиції для ефективності демократичного режиму.

Теоретичним аспектами дослідження опозиції присвячені наступні роботи – «Типологія політичної опозиції» Н. Винничук [26], «Теорія політичної опозиції американської демократії (до історії питання)» В. Мадіссона [97], Ткаченко Т. «Опозиція як політичний інститут і форма суспільного протесту» [159], Якушика В. «Деякі теоретичні засади аналізу політико – правового статусу політичної опозиції» [175], Постригань Г. Ф. «Опозиція та

опозиційність в теоретичних співставленнях» [119]. Методологічні аспекти проблеми її функціонування розглядалися у працях М. Михальченка, Ф. Рудича, В. Бабкіна, Ю. Бадзьо, В. Беха, Д. Видріна, В. Горбатенка, С. Рябова, О. Гриніва, В. Якушика, Г. Постригань, Ю. Розенфельда, А. Губерського, В. Євтуха, В. Журавського, А. Колодій, В. Крисаченка, І. Кураса, З. Самчука, Г. Темка, В. Танчера, Л. Угрина, Ю. Шведи, В. Чепиноги та інших.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

Все зазначене вище дозволяє нам говорити про необхідність окремого дослідження функціонування політичної опозиції в Україні. Оскільки в численних роботах з цієї проблематики не вистачає цілісності або ж саме політологічного погляду на стан справ що склався.

Бібліографічні посилання: